

BİR KAMU HİZMETİ BİRİMİ OLARAK VAKIFLARIN OSMANLI TOPLUM YAŞAMINDAKİ ROLÜ

Hayriye IŞIK

Öğr.Gör. Pamukkale Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, Denizli

ÖZET

Kendine özgü bir model kapsamındaki Osmanlı kamusal hizmet alanında önemli bir yer edinmiş olan vakıflar sayısız hizmetleriyle toplumsal yaşama çeşitli yönlerden katkıda bulunmuştur. Temelde insanlara faydalı olma amacını taşıyan bu sosyal kurumlar toplumun sosyal refahında sağladığı düzenleyici ve iyileştirici rolü ile Osmanlıda bireylerin gönüllü katılımlarıyla kamusal hizmetlerin sunumuna katkıda bulunmalarına aracılık etmiştir. Bu çalışmada Osmanlı vakıf anlayışının temeli, vakıfların hizmet alanları ve bu hizmetlerin sunulmasıyla sağlanan faydalar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, vakıf, vakıf hizmetleri, vakıfların katkıları.

THE ROLE OF THE FOUNDATIONS AS A PUBLIC SERVICE UNIT IN THE OTTOMAN SOCIETY'S LIFE

ABSTRACT

In this paper focused on the foundation in the Ottoman Empire, which how playing role of the public goods and services. This study pointed out that foundations are not to new to us. In the Ottoman Empire period foundations mainly used to undertake the maintenance of mosques, schools and other services. During that term foundations had a significant role and impact of the regulatory and well-being roles on the public goods and services.

This study also expressed that foundations other charitable organizations to play a leading role in the political, social and economic life. Because of this reasons this study takes a look Ottoman foundations approaches and basis, and finally makes beneficial evaluation concern with services area and provided benefits.

Key Words: Ottoman, foundations, foundations services, role of foundations.

1.Giriş

Vakıflar, yardımlaşma esasına dayalı olarak toplumların dini, sosyal ve hukuki yapılarına göre oluşturulmuş sosyal kurumlardır. Bireylerin insanlığa karşı sorumluluk hissi, iyilik yapma isteği, Allah'ın rızasını kazanma gayesi vakıfların doğup, gelişmesindeki en önemli faktörlerdir. Osmanlı medeniyeti İslam medeniyetinden kazanmış olduğu vakıf müessesesini en gelişmiş anlamıyla uygulayan ve bunda tüm Dünyaya örnek olabilmış bir medeniyettir. Kendinden önceki Türk – İslam devletlerinin yönetim anlayışlarını, onların mirasçısı olarak devralan Osmanlı Devleti vakıf müessesesine de büyük önem vermiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar vakıf müesseseleri üçüncü bir sektör olarak akla gelebilecek her türlü alanda hizmet sunumunda bulunmuş, Osmanlı merkez maliyesinden sonra en büyük ikinci iktisadi güç olmuştur.

2. Osmanlı'da Vakıf Anlayışı

Vakıf, bireylerin yardımlaşma güdüsüyle, taşınır, taşınmaz mallarını kendi iradeleriyle özel mülkiyetlerinden çıkarıp, içinde bulunduğu toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için dini, hayri, sosyal ve ekonomik bir gayeye tahsis etmeleri düşünce ve güdüsünden doğmuş bir müessesedir. Bu davranışın arkasında herhangi bir zorlama ve mecburiyet yoktur. Bireylerin

insanlığa karşı ferdi sorumluluk hissi, iyilik, yardımlaşma, dayanışma gibi kültür değerlerinin etkisi vardır (Kazıcı, 200: 54).

Vakıfların bir sosyal kurum olarak doğmasında ve gelişiminde çeşitli nedenler etkili olabilmıştır; insanın ruhsal ve toplumsal yönü, toplumun kültürel, siyasi ve sosyal yapısı, ekonomik nedenler, dini nedenler, devlet-halk arası ilişkiler, düşünce ve ideolojiler gibi.

Osmanlı medeniyeti İslam'ın temel kaynakları ile kendinden önceki Müslüman devletlerin uygulamalarına dayanarak gelişme imkanı bulmuş bir medeniyettir. Bu nedenle Osmanlı tarih ve teşkilatının başlı başına ve kendinden öncekilerden tamamen bağımsız olduğunu düşünemeyiz. Osmanlılar kendinden önce Anadolu'ya gelip yerleşmiş bulunan Müslüman Türklerin yaşayış tarzlarını, ahlak, örf, iktisat, ve diğer özelliklerini örnek almışlar, onların teşkilat ve müesseselerinden faydalanabilmişlerdir.

Vakıf kurumu temelde hayır işleme duygusuna dayalı bir kurum olduğu için evrensel bir nitelik taşımakla beraber aradığı ortamı özellikle İslam kültür ortamında bulunduğu için tarihte bir İslam medeniyeti kurumu olarak dikkat çeker (Eş; 1991:181).

Maddî bir karşılık beklemeden başkalarına yardım etmek gibi ulvî ve fevkalâde bir düşüncenin mahsulü olan vakıf müessesesi, yüzyıllardan beri İslâm ülkelerinde büyük bir önem kazanmış, sosyal ve ekonomik hayat üzerinde derin tesirler icra etmiş olan dinî ve hukukî bir müessesedir. İnsan fitratında mevcut olan yardımlaşma hissi, şüphesiz ki insanlık tarihi kadar eskidir. Bu his, dinî emir ve hükümlerle birleşince daha bir kuvvet kazanır. İslâm ülkelerinde vakıfların, asırlarca büyük bir fonksiyon icra etmesinin sebebini burada (dinî his) aramak lazımdır. Çünkü "insanların en hayırlısı, insanlara faydalı olan, malin en hayırlısı, Allah yolunda harcanan (başka bir ifade ile vakf edilen), vakfın en hayırlısı da insanların en çok duydukları ihtiyacı karşılayandır" prensibinin anlamını çok iyi bilen Müslümanlar, bu yolda birbirleri ile âdeta yarış edercesine vakıf tesisler kurmuşlardır (Kazıcı, 2003: 9).

Türk toplumu dayandığı toplumsal ve kültürel yapısı itibarı ile tarihi derinlikleri olan bir toplumdur. Geçmişten günümüze intikal etmiş olan bir çok tecrübe ve kuruma sahiptir. Türklerde, yardımlaşma ve dayanışma ile ilgili inanç ve geleneklerin öteden beri varolduğu anlaşılmaktadır. Eski Türklerde, tanrı adına yoksullara yardım etme, çıplakları giydirme, açları doyurma inancına İslamiyet öncesi Türk destanlarında da rastlanmaktadır. Yine eski Türklerde bey olmanın şartları arasında çıplakları giydirme, açları doyurma gibi sosyal yardım/yardımlaşma geleneğinin var olduğu da bilinmektedir. Türkler İslamiyeti kabul ettikten sonra da dini inancın gereği olarak sivil bir anlayışla muhtaç ve güçsüzlere yardım etmişlerdir. Fitre, zekat ve sadakanın yoksullara verilmesinin anlamı da bu inancın gereğidir. Örneğin bugün de sosyal yardım ve sosyal hizmetler kapsamında kabul edilen kurumlardan olan ve yaşlılara koruma hizmetini veren ilk sivil kurumun Selçuklular döneminde Sivas'ta 11. yüzyılda Reha Oğulları tarafından kurulan Dar'ül-reha (Huzurevi), Mısır'da Erbil Atabeyi Muzafferuddin Ebu Sait tarafından yaptırılan Gökbörü tesisleri, dört darülaceze, dullar için barınma tesislerinin tamamı sivil toplum anlayışını çağrıştıran örgütlü sivil dayanışma kurumlarıdır (Abay,2004: 279).

Vakıf, bütün insanlığı mutluluğunu amaçlayan bir sistemler bütünüdür. Vakıf yapan kişi feragatin ve başkalarına yardımcı olmanın mutluluğunu; vakıftan yararlanan kişi ise, bir ihtiyacını karşılamış olmanın hazzını duymaktadır. Bu, birbiriyle çelişmeyen ve biri diğerinin hazzını azaltmaksızın dalgalar halinde cemiyetin bütün fertlerini saran, topyekün bir mutluluktur. Selçuklu ve klasik Osmanlı dönemlerinde Türklerin vakıf anlayışı budur (Yediyıldız ve Öztürk, <http://www.history.hacettepe.edu.tr/archive/vakifsehir.html>).

Osmanlı devletinde ilk vakıf kurucusu Orhan Gazi olmuştur. Onun 1324 yılı Mart ayında (724 Rebiülevvel) Mekece'de vakfettiği hankahın tevliyetini verdiğiine dair vakfiye ile vakfın şartlarını gösteren tuğralı belgede şu ifade vardır; "Ben, Şucaeddin Orhan b. Fahrüddin Osman. Hududu ile Mekece nahiyesinin tamamını sırf Allah rızası için vakfettim. O hankahta misafir ola gelip gidici fukarayı, garipleri, miskinleri, dervişleri ve ehl-i ilmi (iskan ve infak

emesi) için azatlı kölem Tavaşi Şerafeddin Mukbil'i (mütevelli-i vakf tayin ettim). Vakfın vazifesi (yani varidatı, geliri) ne ise bunlara sarf edilsin. Ve her kim ki bu vazifeden nasıb almaya müstahak değilse hankahta misafir olmasın.....Bu belgeyi okuyanlar, hazır olan cemaatin şahadetiyle bunu hakikat bilsinler ve itimad etsinler. Onların rızasıyla yazıldı. Benim mülkümnden olanlar mezkur Mecece'yi (bu vesikayı) mütalaa edenler bileler ve inşaallahu taala itimad edeler" (Kazıcı, 2003:82).

Osmanlılar döneminde devlet, vatandaşın canını, malını korumak, asayişini sağlamak, sınırları korumak devlet düzenini sağlamakla mükellefi. Günümüz modern devlet anlayışında devlet görevlerinden sayılan eğitim, sağlık, bayındırlık, diyanet, sosyal yardım hizmetleri Osmanlı'da devlet görevleri arasında sayılmıyor, bütün bu hizmetler şahısların kurduğu vakıflar tarafından yürütülüyordu. Vakıflara bu işleri yürütmek için de zengin akarlar bağlanıyordu. Osmanlı'da devlet anlayışı "Devlet-i Ebed Müddet" şeklinde olduğu için vakıflara da ebedilik şartı konmuş, devlet yetkilileri de vakfın hizmetinin devam edebilmesi için her türlü gayreti sarfetmişlerdir (Ağmanvermez, <http://ilkadimdergisi.com/index136.html>).

Osmanlı devletinin kendine özgü bir model içerisinde sunmuş olduğu kamu hizmetlerinin bir bölümü olan ve bir sosyal devleti simgeleyecek faaliyet konuları vakıf sektöründe üstlenilmiş idi. Sağlık, eğitim, sosyal yardım, kültürel ve sportif faaliyetler, bayındırlık ve alt yapı, şehircilik hizmetleri vakıfların kamusal hizmetlerinin başında gelmekteydi (Eş, 1991:171).

İslami vakıf olgusu en olgun ve nihai şeklini Osmanlı uygulamasında bulmuştur. Osmanlı devleti hayırseverlik kültürünün yaygın olduğu bir coğrafyada kuruldu; kurumları ve uygulamalarıyla gelişmiş bir vakıf geleneğini miras olarak devraldı. Ancak Osmanlılar devraldıkları bu kurumsal mirası siyasal, toplumsal ve ekonomik ihtiyaçları ve mali imkanları doğrultusunda geliştirerek kendilerine özgü kurumlar ve uygulamalar haline dönüştürme başarısını da gösterdiler. Vakıf öncelikle dini bir temele dayanıyordu ancak bir vakfa hayat veren sadece dinsel motif değildi. Vakıflar aynı zamanda geniş kapsamlı kamusal projelerin gerçekleştirilmesinin de temel aracıydı. Osmanlı devletinde vakıf kurumunun yaygınlığının ve başarısının altında yatan temel unsur, bir yandan insanların kişisel kaygılarına cevap veren, öte yandan kamusal hizmetlerin yürütülmesine imkan sağlayan bir düzenlemenin aynı kurum aracılığıyla gerçekleştirilebilmesiydi (Güran, 2006: 3).

Osmanlı toplum hayatında vakıfların ne derece önemli olduğunu vurgulamak açısından Esat Arsebük'ün şu ifadesi önemlidir; "Osmanlı İmparatorluğu devrinde pek büyük bir inkişafa mazhar olan vakıflar sayesinde bir adam vakıf bir evde doğar, vakıf bir beşikte uyur, vakıf mallardan yer ve içer, vakıf kitaplardan okur, vakıf bir mektepte hocalık eder; vakıf idaresinden ücretini alır ve öldüğü zaman kendisi vakıf bir tabuta konur ve vakıf bir mezarlığa gömülürdü. Bu suretle beşeri hayatın bütün icaplarını ve ihtiyaçlarını vakıf mallarla temine pek ala imkan vardı" (Yediyıldız, 1988: 405). Bu bağlamda Osmanlı vakıflarının, bir insanın doğumundan ölümüne kadar geçen sürede hayatın tüm gereklerini ve ihtiyaçlarını karşılayacak ölçüde fonksiyonlara sahip olduğunu anlayabiliyoruz.

Türk kültür hayatında vakıf müessesesi, Selçuklu döneminde gelişmiş, Osmanlı döneminde doruk noktasına yükselerek dünyaya örnek olmuştur. Vakıf yoluyla vücut bulan Mektep, medrese ve kütüphaneler kültür taşıyıcısı, aktarıcısı kurumlar olarak, uzun yıllar insanlığa hizmet vermiştir. Osmanlı döneminde vakıflar, ortak bir görüş olarak kamu hizmetlerini ifa eden, ancak kendileri kamu kurumu olmayan sivil kurumlardır (Dülger, <http://www.yenisafak.com.tr/arsiv/2005/mayis/10/dusunce.html> 2005).

3. Vakıf Hizmetleri

Osmanlı Devletinde vakıf müesseseleri bir çok alanda hizmet sunmuştur. Bunun temel nedenlerinin başında İslam geleneği yer almakla beraber, devletin kamu hizmetlerinin sunumunda uyguladığı sınırlı hizmet anlayışıdır. Osmanlıda kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesinde üçlü bir yapı söz konusudur. Yönetim, savunma, güvenlik, adalet gibi kamusal hizmetler merkezi yönetim ve eyalet yönetimleri tarafından sunulurken, sağlık, eğitim, din, bayındırlık ve diğer alanlardaki tüm hizmetler vakıflar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu hizmetleri aşağıdaki başlıklar altında ele alabiliriz.

3.1. Dini hizmetler

Osmanlı döneminde dini ibadetlerin yerine getirilebilmesi için yapılan cami, mescit, namazgah, türbelerin yanında, geliri cami ve görevlilerine tahsis edilmiş vakıflar bulunmaktaydı.

Arapça bir kelime olan cami, toplayan veya bir araya getiren anlamına gelmektedir. İslam toplumunun kültürel bakımdan gelişmesinde önemli bir yeri olan camiler, ibadet, eğitim-öğretim alanlarında hizmet sağlamışlardır. Camilerin önemi mimarisinde de kendini göstermiş ve İslam toplumlarının en değerli eserleri olarak kabul görmüşlerdir. Osmanlıda mahallenin merkezi olarak görülen camiler ibadet yeri olmanın yanında toplumun bir araya gelmesiyle ülkeye, mahalleye ait işlerin görüşülüp karara bağlandığı yerlerdi. Bu durum ona sosyal bir yapı olma özelliğini kazandırıyor. Camilerin etrafına sebîl, imaret, medrese, kütüphane binaları da ekleniyordu. Bu haliyle bunlar külliye meydana getirir ve nerdeyse yeni bir mahallenin kurulmasına yardım ederlerdi. Bu önemi dolayısıyla Osmanlılar döneminde geliri cami ve görevlilerine tahsis edilmiş sayısız vakıf bulunmaktaydı (Kazıcı, 2003:161).

3.2. Eğitim hizmetleri

Osmanlı devletinde günümüz ilkokullarına denk gelen sıbyan mekteplerinden medreselere kadar tüm eğitim hizmetleri vakıflarca sunulmuştur. Mahallere kadar tüm yerleşim birimlerinde bulunan ve okuma çağına gelmiş çocuklar sıbyan mekteplerinde eğitilir, daha sonra vakıf külliye içersinde yer alan medreselerde eğitime devam edilirdi. Bu yerlerde ders veren hocaların maaşları da vakıflar tarafından karşılanırdı. Ayrıca kütüphaneler de vakıf alan içindedi. Medreseler, Osmanlı devletinin kendinden önceki Türk-İslam devletlerinden devraldığı kültür mirasıydı.

Osmanlı medreseleri yüksek tahsili sağlayan müesseselerdi. Osmanlı döneminin ilk medresesi 1330 yılında Orhan Gazi tarafından İznik'te açılmıştı. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fetih eder etmez Sahn-Seman medreseleini kurmuş, İstanbul devlet merkezi olduğu gibi, ilim merkezi haline de gelmiştir. 19 yüzyıla kadar İstanbul'da bulunan medrese sayısı 500'ü aşmıştır (Kazıcı, 2003:203). Vakıfların kurduğu medreseler, tüm dünyaca tanınan büyük bilim adamlarının yetişmesine, buluşların yapılmasına imkan vermiştir.

3.3. Sağlık hizmetleri

Osmanlı devletinde ülkenin her tarafında bulunan darü's-şifa, bimarhane, daru's-sıhha gibi isimlerle anılan hastaneler, hastanelerin giderleri ve personel ücretleri vakıflarca karşılanmıştır. Hastaneler tıbbi eğitim için de kullanılmıştır. Tıp ilmine ve hastanelere büyük önem veren Osmanlıların tam teşkilatlı ilk hastanesi 1399 yılında Bursa'da Yıldırım Beyazid tarafından kurulmuştur.

Hastaneler yalnız, yatan hastalara mahsus değildi. Ayakta tedavi de yapılırdı. Her gelen hastanın tedavisi yapılır ve fakir olduğunu beyan edenlere bedava ilaç verilirdi. İstanbul, Edirne gibi büyük şehir hastaneleri aynı zamanda hekimlerin ihtisas yeri idi. Hekimler burada, her dalda ihtisas yaparlardı. Umumî ve yalnız bir tip hastalığa mahsus olanları vardı, 1451'de

kurulan Edirne ve 1514'te kurulan Karacaahmed (İstanbul) cüzzam hastaneleri bunların başında gelmekteydi.

3.4. Bayındırlık ve Şehircilik Hizmetleri

Yol, köprü, kanal, bent, çeşme, kaldırım, gibi yapımı, tamiri vakıflar tarafından imar edilmiştir. Günümüzde belediye hizmetleri içinde yer alan yol, su, temizlik, sokakların aydınlatılması, park ve bahçelerin düzenlenmesi ve bakımı gibi hizmetler vakıfların hizmet alanı içinde yer almıştır. Bazı hayır sahipleri kurdukları vakıflarla "kandilciler" tutuyor, yine vakıf geliri ile kandil ve yağ alarak sokakları aydınlatıyorlardı. Sokakların temizlenmesi için vakıflar kurulmuştu. Bekçi ücretleri vakıflardan ödeniyordu (Ağmanvermez, 1999).

Hollandalı şarkiyatçı M. Kiel, bir Türk Vakfı olan Kıdemli Baba Sultan Tekkesiyle ilgili incelemesinde, "Bulgar İmparatorluğu zamanında, Bulgaristan'ın şimdiki güney-batı köşesi olan bu mıntika, ıssız ve boşaltılmış, hiçbir insanın bulunmadığı bir toprak parçasıydı. Filibe ve Edirne arasındaki 150 kilometrelik şerit çok zor yaşanabilecek bir yerdi... Rahat yüzü görmeyen memleket, ancak Osmanlıların kesin fethinden sonra sükûna kavuştu... Yeniden islenmesi gereken bos memleketin iskanı için derhal büyük ölçüde yatırımlara girişildi" demektedir ki, bütün bu yatırımlar vakıflar sayesinde gerçekleştiriliyordu (Yediyıldız, 1988: 405).

Birçok eserin kurucusu olan II. Murad'ın Ebu'l-Hayrat diye anılmasının sebebini anlamak ve hayratın nasıl bir bütünlük teşkil ettiğini daha iyi kavramak için, II. Murad'ın sadece Ergene'yi nasıl imar ettiğini görmek yeterlidir. Bu olay, Tacu't-Tevarih'te, sadeleştirilmiş sekliyle şöyle anlatılmaktadır: "Söylenişine göre Ergene köprüsünün bulunduğu yer vaktiyle Çengelistan imis ve çoğu bucağı bataklık, ormanlık yöreleri ise haramilere sığınak olurmuş. Bu ormanlıkta gizlenen yol kesiciler, her an, gelen giden yolcuların yollarını keser, nice günahsızları öldürerek, yok yere tepelerlermiş. Hiç bir gün geçmezmiş ki bu korkulu ve tehlikeli yerde bir nice biçare zulüm kılıcıyla doğranmamış ve varlıkları parçalanmamış olsun. İşte bu sebeple aydın yolları tutan padişah, zulüm yollarından keder dikenlerini kaldırmak üzere ve pek çok para sarfetmek suretiyle önce bölgeyi temizledi. Orasını konaklanacak düzenli bir yer haline getirdi. Yüz yetmiş dört yüksek kemer üzerine uzatılmış eşsiz bir köprü yaptırdı ki, cihana örnek oldu. Körünün bir başında Ergene adıyla anılan güzel bir kasaba kurdurup, cami, imaret, vb. yapılarla süsledi. Böylece gelen ve gidenlerin, bolluk içinde olan bu kasabadan faydalanmalarını sağladı (Yediyıldız ve Öztürk, 2003).

3.5. Sosyal ve Kültürel Hizmetler

Osmanlıda kültürel faaliyetler ve güzel sanatlar tekke denilen merkezlerde örgütlenmiş olup, vakıflar tarafından finanse edilmişlerdir. Kervansaraylar, han, hamamlar, imarethane veya aşevleri, kör evleri, yurtlar vakıflar tarafından yaptırılmıştır.

Vakıf külliyele etrafında gelişip şekillenen şehirler, vakıf köprüler ve yollarla birbirine bağlanmıştı. Bu yol şebekelerinin her menziline yer alan vakıf kervansaraylar, dünyanın şimdikiye kadar gerçekleştirdiği en medeni ve insani müesseseleri arasında belki de ilk sırayı alabilir. Bunlardan biri Selçuklu veziri Celaleddin Karatay'ın XIII. yüzyılda Kayseri yakınlarında vakıf olarak kurduğu ve hala ayakta duran ve muazzam bir sanat abidesi olan kervansaraydır. Anadolu'nun ulaşım şebekesini ve ticaret yollarını canlı bir şekilde ayakta tutan kervansaraylar zinciri içinde yer alan bu kervansarayda, seyyahların anlattıklarına göre, yazlık köşkler ve kışlık mekanlar vardı. Burada her mevsimde her şeyi bulmak mümkündü. Kervansarayın aşhanesi yemek takımlarıyla, hastane ise yatak takımlarıyla donatılmıştı. Hastanede, aranan her ilaç bulunabiliyordu. Hamam her zaman hizmete açıktı. Yolcuların hayvanlarının barınacağı yerler de mevcuttu. Kervansaray'da maaşlarını vakıftan alan bir çok görevli çalışmaktaydı. Kervansaraya gelen (müslüman, kafir, hür ve köle) her yolcuya eşit olarak yemek ikram ediliyordu. Gerekğinde yolcuların ayakkabıları tamir ediliyor, ayakkabısı olmayanlara yenisi veriliyordu. Hayvanların nallanması dahil her türlü bakımları

da bedavaydı. Hasta hayvanların tedavisi için bir baytar görevlendirilmişti. Hastalanan yolcular muayene edildikten sonra, kendilerine gerekli ilaçlar veriliyor ve tedavileri yapılıyordu. Sihatine kavuşmaksızın kimse dışarı bırakılmıyordu. Ölüm vaki olursa yine vakfın imkanlarıyla cenazeler ebediyete uğurlanıyordu (Yediyıldız, 1988:405).

Kervansarayların ifa ettiği önemli hizmetlerden biri de kısa bir müddet sonra çevrelerinde bir ticaret merkezi meydana getirmiş olmalarıydı. XIII. Asırda Suriye, Irak, Doğu Anadolu, Kayseri ve Sivas istikametinde ilerleyen yolların kavşağında bulunan Karatay Kervansarayı civarı, böyle bir merkezdi. Kervansarayın inşasından sekiz sene sonra orada 15 dükkân ve kira getiren evlerin bulunması, bu ticarî faaliyet hakkında bize bir fikir vermektedir (<http://www.enfal.de/otarih33.htm>).

3.6. Diğer Alanlardaki Hizmetler

Kale, istihkam, gemi ve top yapımı, dökümhane, saraçhane, baruthane, kılıçhane vakıfları, deniz ve kara harplerinde üstün başarı gösterenlere yardım vakıfları, top arabalarını çekmede kullanılan atların satın alınması ve yetiştirilmesi amacına yönelik vakıflar askeri alanda hizmet görmekteydi. Aynı zamanda askerlerin spor ve talim yapabilmesi için spor medyaları kurulması, yüzücülüğü, koşuculuğu, at kullanması, ok ve cirit atmayı teşvik eden vakıflar vardı.

Vakıflar büyük sanat eserlerinin, hat, taş, ağaç, maden işçiliği, tezhip, çini, kitap, cilt, ebru gibi sanat dallarının gelişmesine, şaheserler verilmesine katkıda bulunmuşlardır. Osmanlı döneminde kurulan vakıflardan biri de; geliri köy veya mahalle sakinlerinin ihtiyaçlarına sarf edilmek üzere tesis edilmiş avâriz vakıfları idi. Hastalık dolayısıyla, güç ve kazançtan âciz kalanların, giydirilip, yedirilip, içirilmesine, tedavilerinin sağlanmasına, sermaye bulamayanlara [para](#) verilmesine, fakirlerden ölenlerin kefenlenmesine, borcunu ödeyemeyenlerin borçlarının ödenmesine, fakir kızların çeyizlerine, köy ve mahallelerin, yol, kaldırım, kuyu, su yolu gibi yerlerinin tamirlerine sarf olunmak üzere tesis olunan vakıflar bu kabildendir. Bu gibi vakıflar, bir hayır sahibi tarafından tesis olunduğu gibi, zenginlerden veya esnaftan para toplanarak da kurulurdu (Arı, 2002:287).

Osmanlı vakıfları sadece insanların hizmetine değil, hayvanların yaşamını sürdürmesi, bakımı, iyileştirilmesi için de hizmetlerde bulunmuşlardı. Yaralı kuşların, hasta hayvanların iyileştirilmesi için tedavi merkezleri kurulmuştur.

4. Osmanlı Vakıflarının Sosyal ve Ekonomik Yaşama Katkıları

Türk ve İslam kültüründeki anlamıyla vakıf, bir toplumu birbiriyle uzlaşmayan iki düşman sınıfa bölen, sınıf kavgası üzerine kurulmuş düşünce ve uygulamalara ters düşen fonksiyonlar icra eden bir sosyal kurumdur (Erdoğan, 1990:95).

Osmanlı devletinde kurulan vakıflar, insanlar arasında din, dil, ırk, düşünce farkı gözetmeden ihtiyaç sahipliği esasını göz önünde bulundurarak hizmet sunmuşlardır. Aç insanların doyurulmasında, çıplakların giydirilmesinde, kimsesizlerin barınmasında imkan sağlayan vakıflar sayesinde toplumda hırsızlık, gasp, anarşi, isyanların önüne geçilebilmiş, zengin, fakir ayrımının veya sınıf farklılığının sosyal çatışmalara yol açabilmesi önlenmiş, ülkede sosyal patlamalar yaşanmamış, huzurun ve asayişin sağlanmasında büyük katkı sağlamışlardır (Ertem, 1997:103). Toplumsal ihtiyaçların karşılanması esasına dayanan vakıf kurumu, bu anlamda hizmetten yararlananlar ile hizmeti sağlayanlar arasında bir sosyal ilişkinin doğmasına etken olmuştur.

Vakıflar gelir ve servet dağılımının dengelenmesine katkı yapmıştır. Bir vakfın kurulması demek, bir hizmetin yapılması için servetin vakfedenin mülkiyetinden çıkarak gelir seviyesi düşük grupların kullanımına, yani toplumun mülkiyetine geçmesi demektir. Servetin

transferinden sonra bu servetin gelirleriyle sağlanan hizmetler yoluyla, düşük gelirli gruplar lehine gelirin yeniden dağılımı sağlanır. Servet transferi bir defa olmakta ancak gelir transferi vakıf yaşadıkça devam etmektedir (Zaim, 1987:210) Osmanlı'da vakıflar aracılığıyla düşük gelirli kişilere gelir sağlama konusunda düşük gelirli kişilere yardım sağlanırken, kişilerin psikolojik durumlarının dikkate alınması, yardım eden ve edilenin çoğu kere birbirlerini tanımamaları yardımlaşmada dikkat edilen önemli konulardan biri olmuştur.

Osmanlıda neredeyse her alanda hizmet veren binlerce sayıdaki vakfin, bu hizmetleri yürütebilmek için çok sayıda personel çalıştırması ve karşılığında maaş ödemesi dolayısıyla ülkede istihdamı artırıcı yönde katkıda bulunmuştur. Ayrıca zamanla yıpranan ve onarım gerektiren vakıf eserlerinin bakımı durumunda ek istihdam da yaratılmıştır.

Vakıfların istihdama katkısını gösteren bir örnek olarak, 1557-1838 yıllarında İstanbul'da faaliyette bulunan ve dönemin gelir-gider kapasitesi itibariyle en büyük vakıflarından biri olan Sultan Süleyman veya diğer bir adıyla Süleymaniye Vakfını inceleyebiliriz (Güran, 2006:27-41).

Vakfin giderlerinin en önemli kalemini vakıf görevlilerine yapılan maaş ödemeleri oluşturmaktaydı. Süleymaniye Külliyesine dahil olan medreselerde, darüşşifada, camide, türbelerde ve imarette hizmet veren görevli sayısı 1557 yılında toplam 636 , 1703 yılında 1199 idi. Görevlilere vakıf bütçesinden 1557 tarihi itibariyle günlük toplam 2390 akçe ve 1703 yılında toplam 6332 akçe ödenmekteydi.

Maaş ödemelerinin önemli bir bölümü Süleymaniye Camii'ndeki çeşitli dini ve idari hizmetlerin yürütülmesiyle ilgiliydi. Cami için 300 farklı görev tanımı yapılmış ve çok sayıda görevli bulunmaktaydı. Cami görevlileri arasında en yüksek maaşı günlük 50 akçe ile cami hatibi ve vaizi alırken, birinci ve ikinci imama günlük 20, üçüncü imama 15 akçe maaş ödenmekteydi. Bir diğer önemli sayıda kadro istihdam alanı Kanuni ve Haseki Sultan Türbeleriydi. Bu türbelerin her birinde 30'ar kişilik eczahan grubu (her bir görevliye günlük 2 akçe ödenirdi), türbelerin gece gündüz güvenliğini sağlamakla görevli geniş bir bekçi kadrosu (günlük 3'er akçe ödenirdi), ayrıca her bir türbede maaşlı türbedar, buhurcu, saka ve aydınlatma sorumlusu bulunmaktaydı. Vakfin diğer önemli görevli kadrosunun istihdam edildiği yer Darüşşifa idi. Medreselerde Darüşşifa ile birlikte 160'a yakın görevli vardı. Medreselerdeki müderrislere günlük 60 akçe maaş ödenmekteydi. Osmanlı toplumunda ulemanın uzun bir dönem en etkin sosyal gruplardan biri olmasında, ilim adamlarına düzenli, sürekli ve yeterli maaşlarla yaşamını sürdürme imkanını veren vakıfların katkısı olabilmıştır.

Ayrıca, vakıf imaretindeki faaliyetlerin yürütülmesinde 60'ın üzerinde görevli çalışmaktaydı. En yüksek maaş günde 22 akçe olarak imaret şeyhine ödenmekteydi. Vakfin idari ve mali işlerinden sorumlu olan mütevellî en yüksek maaşı almakta olup, günlük 100 akçe idi. Vakfin gelir fazlalarından tahsis edilen ve bu nedenle zevaid-horon olarak adlandırılan maaş niteliğinde başka ödemeleri de bulunmaktaydı. Bu ödemelerin büyük bir bölümü görev karşılığı maaş almaktan çok, özellikle görevli oldukları dönemlerde yüksek bir hayat standardına sahip olan ancak herhangi bir nedenle gelirlerini kaybetmiş kesimlere yönelik bir sosyal yardım niteliğindedir. Örneğin, daha önce kazasker veya kadı olarak görev yapmış kişilere yeni tayin bekleme süresince günlük 150 akçeye ulaşan yüksek maaşlar ödeniyor ve bir göreve atanmaları halinde bu maaş kesiliyordu.

Vakıflar, bireylerin onurunu, saygınlığını, bir grup ya da toplum içerisinde küçümsenmemesini gözeterek, bireyin kendisinde toplum tarafından değerli bir vatandaş olarak değerlendirildiği düşüncesinin oluşmasına neden oluyor ve kişilerin toplumdaki yabancılaşmasını engelleyici bir fonksiyon üstleniyordu. Vakıflardan yardım alan kişiler sadece yardım gördüğü vakfa değil, aynı zamanda ait olduğu topluma karşı da sevgi, saygı, bağlılık duyguları beslemekte,

yalnızlık duygusu ve yabancılaşma güdüsünden kurtulmuş olmaktadır (Erdoğan,1990:97).

Osmanlılarda vakıflar kamu hizmetlerinin büyük bir bölümünü yerine getirmekte ve şehirlerin sosyal merkezi niteliğindedir. Vakıf külliye olarak kapsamlı olup, bünyesinde cami, medrese, mektep, kütüphane, hamam, türbe, çeşme, han, imaret, hastane gibi yerleri içermektedir.

Hemen hemen her Osmanlı şehrinin merkez camii etrafında kümelenen medrese, imaret, çeşme, sebül, kütüphane, hastane ve bunun gibi diğer kuruluşlardan oluşan ve binalar ve hizmetler kompleksi, sosyal teşkilatlar bütünlüğü olarak nitelendirilebileceğimiz Osmanlı külliyesi, sadece ibadet yeri, öğretim merkezi veya fakir mutfağı değildir. Çevrelerinde başka toplantı yerlerinin gelişmesine önyak oldukları için sosyal katalizör rolü de oynuyorlar, sosyal ve kültürel bütünlüşmeyi teşvik ediyorlardı. Medresenin hoca ve talebeleri, yemek saatlerinde imarete, külliyesinin diğer görevlileri, çevrenin fakirleri ve başka yerlerden oraya gelen yolcularla; yukarıda zikredilenlerden başka şehir halkının mühim bir kesimiyle de günde beş vakit camide bir arada ve içiçe bulunmaktaydılar. Külliyesinin merkezinde yer alan cami ile şehrin diğer cami ve mescitleri, Osmanlıların üniversitesi durumunda olan medresenin halka açılan kapıları, konferans salonları idi. Medresede elde edilen ve üretilen bilgiler, medresenin hocaları ve talebeleri tarafından bu salonlar sayesinde halka aktarılabilmekteydi (Yediyıldız,1981:262).

Ülkenin çeşitli yörelerinde bulunan diğer camiler de aynı fonksiyonu ifa etmekteydiler. Medresede öğretime her sene üç ay ara verilmekte, talebeler ülkenin muhtelif bölgelerine dağılmakta ve sözkonusu camiler vasıtasıyla medresedeki bilgiyi memleketin en ücra köşelerine kadar yaymaktaydılar. Böylece herkes okuma imkanı bulamamasına rağmen, külliyelerde gerçekleştirilen sürekli eğitim-öğretim sayesinde ülkenin her yanında ortak bir kültür oluşmaktaydı. Bu vakıf külliye sayesinde, aynı kültür değerlerini ve aynı davranış normlarını benimseyen halk, ortak kimliğine kavuşuyor ve böylece sosyal bütünlüşme yaygınlaşıyordu.

Vakıf müesseseler toplumda bireyler arasında yarattıkları sosyal dayanışma, yardımlaşma ve işbirliği sayesinde kişilerin maddi ve manevi bir bütün etrafında hareket etmesine neden olmuşlardır. Osmanlı devletinde hükümdar ve diğer devlet görevlilerinin vakıf kurma konusunda öncülük etmeleri de devlet-toplum kaynaşmasını kuvvetlendirmiştir. Osmanlı toplumunda üst sınıfa mensup kişilerin kurdukları vakıfların toplam vakıflar içindeki payı %65'dir (Yediyıldız, 1982:146).

Osmanlı Devletinde mektep ve medrese yoluyla verilen eğitimle oluşturulan homojen kültürün önemli sonucu olarak toplumda dil birliği, inananların buluştuğu mekanlar olarak cami ve mescitler bireyler arasında din birliği, fethedilen her yerde inşa edilen vakıf eserlerle o toprağa Osmanlı'nın damgası vurularak coğrafya birliği, manevi kültürün oluşumuna ve gelişmesine sağladığı katkının yanında maddi kültürün önemli örneklerini inşa ettiği için kültür birliği, vakfiyelerde mevcut şartların nesilden nesile bir görev telakki edildiğinden tarih birliği, toplumda çeşitli nedenlerle mağdur duruma düşenlere, doğal felaketlere uğrayanlara büyük bir şefkatle hizmet götürdüğünden kader birliği vakıflar sayesinde ihdas edilmiştir (Ertem, 1997:112).

5. Sonuç

Arap – İslam medeniyetinin bir ürünü olarak ortaya çıkan, Türk – İslam kültürü ile beraber hem ekonomik hem de sosyal açıdan en güçlü dönemlerini yaşayan vakıf müessesesi Osmanlı Devleti döneminde bütün hizmet alanlarında faaliyet göstermiştir.

Vakıflar eğitim ve kültürel açıdan sunduğu hizmetler ile toplumun eğitiminde büyük katkılar sağlamıştır. Bir çok değerli bilim adamının yetişmesinde medreselerin, kütüphanelerin rolü olmuştur. Türk ve Müslüman kimliğinin koruyup gelişmesinde, fethedilen yerlerde bu kültürün yayılmasında vakıflar aracı olabilmışlerdir.

Vakıfların hizmetleri yürütebilmek için çok sayıda personel çalıştırması ve personele maaş ödenmesi istihdamı artırıcı yönde bir etki yaratmıştır. Ayrıca zamanla yıpranan ve onarım ihtiyacı duyan vakıf eserlerinin inşa edilmeleri durumunda ek istihdam da yaratılmıştır. Vakıfların gelir ve servet dağılımını iyileştirici yönde katkısı da olmuştur. Üst gelir grubuna dahil kişilerin vakfettikleri mallarla kurulan vakıflardan alt gelir grubuna dahil kişilere gelir artırımı söz konusu olmuş ve bu da bireylerin yaşam maliyetlerini düşürebilmiştir. Vakıflar, ücretsiz konaklama ve ulaşımı kolaylaştırma gibi hizmetleriyle ticaretin gelişiminde etkili olmuş, ulaşım maliyetlerini ve zorluklarını azaltmıştır. Vakıflar aracılığıyla toplumsal hizmetlerin sunulması, devletin diğer gelir kaynaklarını savunma, güvenlik alanında kullanılabilmesi imkanını doğurmuştur.

Vakıflar, Osmanlı toplumunun sosyal yardım, sosyal dayanışma, sosyal güvenlik ihtiyacını karşılayarak sosyal çatışmaların önlenmesi ve sosyal bütünleşmenin sağlanması yönünde olumlu etkiler yaratmıştır.

Temelini İslam kültüründen alan vakıf medeniyetinin Osmanlı toplumunda yüzyıllar öncesinden bu günkü sosyal güvenlik sistemlerinin bir benzerini uyguladıkları söylenebilir.. Osmanlının başarı ile uyguladığı bu modeli gören gelişmiş batılıların Osmanlı Devleti için “vakıf cenneti” tabiri kullandıkları bir çok kaynakta yer almaktadır. Gelişen dünyada önemli bir yere sahip olan ve üçünü sektör olarak kabul edilen vakıfların medeniyetimizde önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

ABAY, A.Rıza (2004), Bir sosyal Politika Olarak,Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının Yeri, Sivil Toplum Dergisi, Sayı:6, İstanbul.

AĞMANVERMEZ, Ahmet (1999), Bir vakıf medeniyeti olarak Osmanlı, İlk adım dergisi, <http://ilkadimdergisi.com/index136.html>, 15.07.2007.

ARI, Saim (2002), Osmanlı Mahallesinde Sosyal Dayanışma Örneği: Avarız Vakıfları, Sızıntı Dergisi, Aralık.

DÜLGER, Arif(2005),Kültür aktarımında vakıfların rolü nedir? <http://www.yenisafak.com.tr/arsiv/2005/mayis/10/dusunce.html>. 20.07.2007.

ERDOĞMUŞ, Ziya (1990), Vakıfların Sosyal Fonksiyonları, Fırat Üniv. Dergisi, cilt 4.s:1.

EŞ, Mecit (1991), Tarihsel Bir Bakışla Klasik Osmanlı Maliyesi, Eskişehir.

FARUK, M, Osmanlı Devletinde Sosyal Müesseseler, <http://www.enfal.de/otarih33.htm>.

GÜRAN, Tefik (2006), Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar, İstanbul, Nisan, 2006.

KAZICI, Ziya (2003), Osmanlı Vakıf Medeniyeti, İstanbul, 2003.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin (1981), Sosyal Teşkilatlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliyesi, Türk Kültürü, Mart-Nisan, S:219.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin (1982), Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri, İstanbul.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin (1988), Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri, Vakıflar Dergisi, S.20.

[YEDİYILDIZ, Bahaeddin ve Nazif ÖZTURK, Oturulabilir şehir Ve Türk Vakıf Sistemi, 2003. http://www.history.hacettepe.edu.tr/archive/vakifsehir.html](http://www.history.hacettepe.edu.tr/archive/vakifsehir.html), erişim tarihi:20.07.2007.

ZAİM, Sebahattin (1987), Vakıfların Milli Ekonomiye Etkileri, V. Vakıf Haftası, Ankara.